

ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ ІМ. Г.С. КОСТЮКА АПН УКРАЇНИ

ГОШОВСЬКА Дарія Тарасівна

УДК 159.9:37.015.3:373.1.013

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ
САМОАКЦЕПТАЦІЇ В ДІВЧАТОК-ПІДЛІТКІВ
(НА МАТЕРІАЛАХ РІЗНИХ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ)**

Спеціальність 19.00.07 - педагогічна і вікова психологія

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук**

Київ - 1997

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті психології імені Г.С.Костюка АПН України

Науковий керівник -

академік АПН України,
доктор психологічних наук,
професор, директор Інституту психології
імені Г.С.Костюка АПН України
Максименко С.Д.

Офіційні опоненти:

-доктор психологічних наук, старший науковий
співробітник, завідувач лабораторії методології
психологічних досліджень суспільних явищ Інституту
соціальної та політичної психології АПН України

Татенко В.О.

- кандидат психологічних наук, доцент кафедри
психології Національного педагогічного
університету імені М.П.Драгоманова

Соловієнко В.О.

Провідна організація - Київський лінгвістичний університет,
кафедра психології

Захист відбудеться 9 грудня 1997 року об 11 годині
на засіданні спеціалізованої ради Д.01.48.01. в Інституті психології
імені Г.С.Костюка АПН України
за адресою: 252033, Київ - 33, вул. Паньківська, 2.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту
психології імені Г.С.Костюка АПН України

Автореферат розіслано 8 листопада 1997 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Алексеева М.І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження Проблеми сучасної системи освіти нагально потребують гуманізації навчально-виховного процесу і різнобічного вивчення самосвідомості особистості як головного суб'єкта освітньої теорії і практики. Вітчизняна психолого-педагогічна думка сходиться на потреби утвердження особистісно концентрованої моделі виховання, що передбачає в центрі уваги людину, яка активно усвідомлює себе й самореалізується в процесі творчої діяльності. Однак реалії виховної практики свідчать про наявність значної кризи, своєрідного когнітивно-духовного вакууму, що унеможливають повноцінний розвиток особистості. Лише глибоке вивчення психологічних особливостей, механізмів і детермінант самосвідомості людини призведе до покращання стану справ.

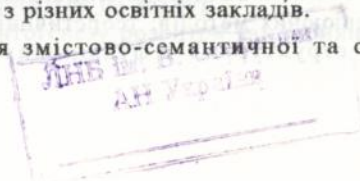
У дослідженнях багатьох учених (Л.І.Божович, В.В.Давидов, А.В.Захарова, С.Д.Максименко, В.В.Столін, В.О.Татенко, П.Р.Чамата та ін.) прямо або опосередковано розглядається феномен самоприйняття як один з основних компонентів самосвідомості. Водночас окремого фундаментального вивчення самоакцептації особистості, на прикий жаль, не проводилось. Серед нечисленних досліджень проблеми можна назвати праці зарубіжних науковців А.Рое, М.Сігельмана, А. Kolodziej, M.Jacunska та іноваційні роботи вітчизняних учених М.І.Алексеевої й О.Б.Насонової.

Проблема самоакцептації набуває окремого наукового статусу й особливої важливості, коли йдеться про розвиток особистості в різних освітніх системах, зокрема про психологію дівчаток підліткового віку, які навчаються в різнотипних школах (міській середній школі, гімназії, школі-інтернаті, сільській школі) і соціалізуються неоднаковим способом. На самоакцептацію дівчаток-підлітків, крім чинників соціального характеру, значний вплив мають загальновікові закономірності й особливості статевої ролі самовизначення. Здебільшого спостерігається розбалансування їхньої самоакцептації, конфлікт між власними атрибутивними проєкціями та реальними установками довіколишніх людей, що часто супроводжується підвищеним рівнем тривожності та іншими психологічно дискомфортними станами. Недостатньо вивченими є майже всі структурно-функціональні параметри самоакцептації, і навіть сам термін потребує достатнього обґрунтування для правомірного занесення у вітчизняні наукові словники. Малодослідженість проблеми самоакцептації дівчаток-підлітків, її актуальність якраз і зумовили вибір теми дослідження.

Об'єктом дослідження є самоакцептація підлітків.

Предмет дослідження склали психологічні особливості розвитку самоакцептації дівчаток-підлітків з різних освітніх закладів.

Мета роботи - виявлення змістово-семантичної та структурно-

функціональної суті самоакцептації дівчаток підліткового віку, які соціалізуються особливим чином, навчаючись у різних освітніх закладах (міська середня школа, гімназія, школа-інтернат, сільська школа).

Гіпотеза дослідження. Якщо вважати, що самоакцептація є позитивною установкою на себе, яка формується під впливом акцептуючих установок щодо особистості в процесі її соціалізації, то можна передбачити, що в дівчаток-підлітків з різних освітніх закладів вона матиме свої особливості, зумовлені дією неоднакових соціально-психологічних детермінант. Зокрема, в дівчаток підліткового віку з міської середньої школи, гімназії, школи-інтернату, сільської школи самоакцептація, відбуваючись як синтез установок референтного оточення (уникнення, акцептація, емоційна концентрація), по-різному проявлятиметься на рівні характеру й зовнішності, у соціальній поведінці і ставленні до виконання справ. Це позначиться на становленні образу самої себе, орієнтації й самореалізації в жіночих статевих і соціальних ролях та на розвитку самосвідомості загалом.

Перевірка гіпотези дослідження та досягнення його мети передбачали розв'язання таких завдань:

1) здійснити теоретичний аналіз і розкрити сутність самоакцептації дівчаток-підлітків;

2) виявити найсуттєвіші відмінності у процесі становлення і функціонування змістово-семантичних механізмів самоприйняття дівчаток підліткового віку;

3) провести порівняльний аналіз розвитку самоакцептації дівчаток-підлітків, які соціалізуються по-різному, навчаючись у школах різного типу;

4) з'ясувати психологічні особливості самоприйняття дівчаток і відстежити внутрішню (в межах підлітковості) динаміку їхнього розвитку;

5) розробити концептуально-теоретичну модель становлення особистісної самоакцептації в підлітковому віці.

Загальною теоретико-методологічною основою дослідження стали положення психологічної науки про опосередкований характер і єдність діяльності, свідомості та самосвідомості (Л.С.Виготський, Г.С.Костюк, В.В.Столін, С.Л.Рубінштейн, П.Р.Чамата); про специфіку розвитку особистості в підлітковому віці (Л.І.Божович, М.Кіс, І.С.Кон, Д.Ф.Ніколенко, В.О.Татенко, Т.М.Титаренко); про психологічний розвиток особистості в різних освітніх системах (В.В.Давидов, С.Д.Максименко); про статеві відмінності в процесі самоусвідомлення (В.Ю.Каган, А.М.Прихожан, Т.І.Юферева); про становлення самоакцептації як невід'ємного компонента самосвідомості особистості (М.І.Алексеева, О.Б.Насонова).

Для розв'язання поставлених завдань застосовувався комплекс взаємодоповнюючих методів: теоретичний аналіз і узагальнення наукової літератури; структурний і функціональний аналіз процесу розвитку

самоакцептації; методи дослідження особистості, спостереження, бесіда, контент - аналіз біографічних даних, інтерв'ю, анкетування; методи математичної статистики для кількісної та якісної обробки отриманих даних.

Наукова новизна дослідження полягає в теоретичному й експериментальному обґрунтуванні змістових і функціональних параметрів самоакцептації дівчаток-підлітків; у створенні концептуально-теоретичної моделі становлення особистісної самоакцептації в підлітковому віці; у розкритті основних психологічних механізмів розвитку самоприйняття підлітків у залежності від акцептуючих установок довколишнього оточення; у визначенні найвпливовіших детермінуючих чинників у розвитку самоакцептації дівчаток-підлітків; у констатації суттєвих відмінностей у формуванні самоприйняття дівчаток підліткового віку, які навчаються в різних освітніх закладах.

Теоретичне значення дослідження полягає в узагальненні наукових підходів до проблеми самоприйняття особистості; в обґрунтуванні на підставі теоретично-емпіричних досліджень правомірності й необхідності вивчення феномена самоакцептації та остаточного введення в науковий обіг самої дефініції; в розробці концептуально-теоретичної моделі становлення особистісної самоакцептації, де подано головні структурно-динамічні параметри й складові досліджуваного явища; у внесенні уточнень у теорію самоакцептації та доповнень у систему показників самоакцептивної атрибутції; у виявленні і теоретичному обґрунтуванні залежності рівня розвитку самоакцептації від типу школи, в якій навчається дитина.

Практичне значення роботи полягає в тому, що пакет залучених методик, отримані результати та зроблені висновки можуть бути використані для конкретного діагностування рівня розвитку самоакцептації в підлітків. Це дозволить визначити шляхи і методи попередження в дітей психологічного дискомфорту в процесі самоусвідомлення і самоприйняття. Результати дослідження допоможуть шкільним психологам у вивченні особливостей розвитку самоакцептації дівчаток-підлітків, які навчаються в школах різного типу.

Надійність і вірогідність отриманих даних забезпечувалися різнобічним теоретичним аналізом досліджуваної проблеми; використанням тест-ретестових методик і методичних прийомів, які відповідали меті та завданням дослідження; достатньою репрезентативністю і гомогенністю вибірки; поєднанням якісного і кількісного аналізу отриманих емпіричних фактів; застосуванням методів математичної статистики із залученням сучасних програм комп'ютерної обробки даних.

Основні положення, що виносяться на захист:

1. На підлітковому етапі онтогенезу розвиток самоприйняття особис-

тості відбувається як складний процес самоусвідомлення та синтез різновидової ідентифікації.

2. У становленні і функціонуванні самоакцептації дівчаток-підлітків існують суттєві відмінності, що пояснюються статевими особливостями та віковими змінами в межах підлітковості.

3. Розвиток самоакцептації дівчаток підліткового віку детермінується низкою соціально-психологічних чинників, серед яких дуже важливу роль відіграють установки батьків і специфіка навчання та виховання у школі певного типу.

4. Самоакцептація дівчаток-підлітків характеризується значним рівнем тривожності й амбівалентності, що часто супроводжується відчуттям уникнення, знехтуваності, занедбаності й депресії та впливає на прийняття зовнішності, характер, ставлення до виконання справ і соціальну поведінку.

Апробація роботи. Основні положення і результати дослідження доповідались на міжнародному конгресі "Соціальні аспекти психічного здоров'я дітей і підлітків" (Одеса, 1994), міжнародній науково-практичній конференції "Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості" (Луцьк, 1994), Третіх Костюківських читаннях (Київ, 1994), міжрегіональній конференції "Психологічна наука і сучасний заклад народної освіти" (Запоріжжя, 1994), республіканській науково-практичній конференції "Актуальні проблеми психологічної освіти у системі підвищення кваліфікації кадрів" (Київ, 1994), науково-практичній конференції "Система цінностей як регулятор педагогічної взаємодії" (Дрогобич, 1994), міжнародному симпозіумі "Людина: мова, культура, пізнання" (Кривий Ріг, 1995), міжнародному науково-практичному семінарі "Проблеми провінціології: досвід міждисциплінарного підходу" (Чернівці, 1996), Всеукраїнській науково-практичній конференції "І.Огієнко й утвердження української національної науки" (Житомир, 1997), п'ятій Міжнародній науково-практичній конференції "Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогнози на порозі ХХ століття" (Київ, 1997), засіданнях Центру вивчення психологічного розвитку особистості в різних освітніх системах, засіданнях лабораторії психології навчання Інституту психології ім.Г.С.Костюка АПН України, педагогічних радах низки шкіл.

Впровадження у практику. Матеріали дослідження використовуються в роботі Центру вивчення психологічного розвитку особистості в різних освітніх системах (Київ), у навчально-виховному процесі середніх шкіл (Дрогобич, Самбір), школи-інтернату (Долина), Дрогобицької регіональної гімназії, сільських шкіл (Ясениця, Кривка Турківського р-ну, Львівської обл.). Складено універсальну програму моніторингу та комп'ютерної діагностики самосвідомості, зокрема самоакцептації дітей підліткового віку.

Основний зміст і результати роботи висвітлені у 8 публікаціях.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (208 назв). Зміст роботи викладено на 166 сторінках, дисертація містить 17 таблиць, 5 графіків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми, визначено об'єкт, предмет і мету дослідження, розкрито методологічну основу роботи, вказано використані методики і методичні прийоми, висвітлено наукову новизну, теоретичне і практичне значення дослідження, наведено основні положення, що виносяться на захист, подано дані про апробацію роботи та її впровадження в практику.

Перший розділ "Самоакцептація особистості як наукова проблема" присвячено розглядові різноманітних досліджень особистісного самоприйняття, зокрема на надзвичайно важливому підлітковому етапі онтогенезу.

Розуміння складних процесів становлення самоакцептації підлітка можливе крізь призму вивчення особливостей розвитку його ідентифікації. Аналіз багатьох досліджень (Р.Бернс, К.Блага, Н.І.Гуткіна, Т.В.Дмитрова, О.В.Захарова, В.Ю.Каган, І.С.Кон, М.Шебек) дає підстави стверджувати, що особливості Я-концепції, образу Я, рефлексії, самооцінки тісно пов'язані з частковою (професійна, рольова, статева, соціальна та ін.) і загальною особистісною ідентифікацією. Причому ототожнення (уподібнення, ідентифікування) і відособлення (відмежування, відчуження) є фундаментальними процесами самовизначення і самоприйняття особистості.

Згідно твердження Д.Гевірца, ідентифікацію слід розглядати як набуття і засвоєння цінностей, ідеалів, ролей і моральних якостей іншої значущої особи (моделі), зокрема батьків.

Підтвердження знаходимо й у працях вітчизняних психологів (М.І.Алексеева, О.Б.Насонова, Т.М.Титаренко, Я.І.Український та ін.). Учені визнають загальну тенденцію, що проявляється у поведінці дітей відповідно своєї статі через ідентифікацію з батьками. Наслідування ролей чоловіка і жінки, батьківської та материнської (сімейної) моделі поведінки і сприймання себе й навколишнього світу стає однією з головних домінант розвитку підлітка. Сім'я, з усіма тонкощами й перипетіями її внутрішньої та зовнішньої взаємодії, визначається найважливішою детермінантою розвитку самоакцептації підлітка.

Здатність дитини відділити оцінку себе від оцінки когось іншого, усвідомлення якісних особливостей власної зовнішності і поведінки виступають важливим етапом у її сепаруванні й автономізації від впливу довколишніх людей та стають передумовою розвитку і здійснення самоакцептації.

У роботах багатьох учених (М.І.Алексєєва, В.В.Давидов, М.Б.Євтух, С.Д.Максименко, Н.-А.Перре-Клермон та ін.) відзначається спільна теза про необхідність зв'язку сімейного і шкільного виховання та їхню важливу роль у всебічному розвитку дитини. Розвиток самоакцептації підлітка тісним чином залежить від його внутрішкільної, внутрікласової взаємодії з учителями й однолітками. Успіхи й невдачі у навчально-виховному процесі, місце в системі міжособистісних взаємин, статус "зірки" чи "знехтуваного", фізичні дані, зрештою зовнішність, одяг, зачіска тощо висуваються у ранг вагомих чинників, що обумовлюють розвиток його самоакцептації.

Суттєвий вплив на становлення самоакцептації підлітка мають особистісні детермінанти, насамперед здатність до самоспостереження, рефлексії, самоаналізу і самоконтролю. Лише активна потреба в самопізнанні через елементи самоставлення і самоствердження повинна безпосередньо призвести до повноцінної саморегуляції в процесі прийняття особистістю самої себе. Будь-яке порушення цього процесу неминуче позначається на якості інтроспективної системи підлітка, порушує механізми самоусвідомлення, самоповаги й остаточного цілісного самоприйняття.

Різниця у формуванні особистісної самоакцептації часто спричиняється статевими особливостями. Дівчаткам-підліткам властива ціла низка специфічних ознак, що впливають на становлення самоакцептації та самосвідомості (Д.М.Ісаєв, В.Ю.Каган, Д.В.Колесов, І.С.Кон, Л.М.Тимошенко, Т.І.Юферєва та ін.). Жіноча самоакцептація має насамперед емоційно-експресивне обрамлення, де, на відміну від чоловічого (предметно-інструментальне), найбільшу вагу мають синтез та інтуїтивність, а вже потім - аналіз і розсудливість. Вона чутливіша до життєвих перемін, більшою мірою підлягає впливові середовища, його установок і оцінок, а отже гостріше й болісніше переживає розлад або розрив з нормативним укладом певної ціннісно-оцінної системи. Запекосення, розгубленість, іноді й розпач можуть супроводжувати самоприйняття дівчаток-підлітків унаслідок негативних оцінок з боку найближчого мікросоціуму та довколишніх людей.

Інтенсивний пубертат позначається на всіх параметрах особистісного розвитку дівчаток підліткового віку: від морфологічного й соматичного до глибинних рівнів самоусвідомлення. Негативний і гальмівний вплив на самоакцептацію дівчаток-підлітків можуть справляти такі об'єктивні фактори, як порушення ендокринної та центральної нервової системи, перенесені в дитинстві вірусні захворювання, погане харчування, високий рівень фізичних і психічних перевантажень тощо. Позначаючись на зовнішності, такі фактори можуть впливати і на соціальну поведінку, і на ставлення до виконання справ, і на формування рис характеру. Насамперед звідси й появляються різноманітні комплекси "Попелюшки", "опальної принцеси", "кумира сім'ї", "Дюймовочки", "гідкого каченяти" та ін.

Отже дівчаткам підліткового віку притаманні найрізноманітніші психологічні особливості, які зумовлюють становлення їхньої самооцінки та самосвідомості загалом.

У другому розділі “Теоретичні й методичні засади вивчення самооцінки особистості дівчаток-підлітків” дається аналіз вітчизняної і зарубіжної літератури з теми дослідження, викладено положення концептуально-теоретичної моделі становлення особистісної самооцінки в підлітковому віці, розглядається стан розвитку наукових уявлень про сутність, структуру, зміст і особливості формування досліджуваного феномена, розкривається понятійний апарат, зокрема акцентується потреба насичення змістово-функціональною семантикою та введення в активний науковий обіг стрижневого поняття “самооцінка”, аналізуються й унаочнюються схематичні вузлові аспекти процесу самооцінки особистості, описуються методичні засади дослідження, хід і процедура розгорнутого констатуючого експерименту.

Вивчення психологічних особливостей, механізмів і детермінант самосвідомості потребує розгляду проблеми самоприйняття особистості, розвитку і формування її самооцінки. На жаль, широких і фундаментальних досліджень з метою вивчення генезису становлення самооцінки, теоретичного обґрунтування та емпіричного підтвердження її прояву і функціонування майже не проводилось.

Перші спроби вивчення самооцінки здійснили в США А. Рое та М. Сігельман, а у польській психологічній науці А. Kolodziej, М. Jacunska, М. Yurqa та ін. Вітчизняна психологія теж має певний доробок з проблеми підліткової самооцінки. Важливість досліджень зумовлена насамперед тим, що дані, отримані на вибірках з інших субкультур, дуже часто відрізняються від особливостей психології автохтонних вибірок досліджуваних.

Уперше глибоко й різнобічно вивчено самооцінку українських підлітків М. І. Алексеевою. В багатьох роботах учена розглядає головне поняття як позитивну установку на себе, що формується під впливом акцептуючих установок щодо індивіда в процесі його соціалізації. Основними параметрами самооцінки називаються зовнішність, характер, ставлення до виконання справ і соціальна поведінка.

О. Б. Насонова, констатуючи надзвичайно суттєву кореляційну залежність між мірою самоприйняття підлітка й установками батьків стосовно нього, розглядає самооцінку як найважливіший особистісно-мотиваційний аспект самосвідомості.

Самооцінку ми розуміємо як активність особистості, що спрямована на усвідомлення об’єкта власного Я та прийняття його на рівні екзистенційної суб’єктивності. Це емоційно-ціннісне ставлення до себе, сформоване на підставі результатів самосприймання, це самопізнання й самовизнання як особливі

процеси людської психіки, що мають пізнавальну, емоційну та вольову форми прояву.

Структуру самоакцептації можна розглядати як єдність когнітивного, емоційного й регулятивного компонентів, як синтез основних потенціалів: пізнавального, ціннісного, естетичного, творчого й комунікативного.

На наш погляд, можна виділити такі сфери самоакцептації: інтелектуально-когнітивна, фізично-гігієнічна, морально-вольова, історично-культурна і соціально-перцептивна.

Самоакцептація як дії людини, що спрямовані на самоприйняття через самопізнання й самоусвідомлення, має кілька основних форм: розумові, мовленнєві, перцептивні й матеріальні дії.

Загалом, шлях самоакцептації долається стадіально і проминає ті ж етапи, що й усвідомлення об'єктивного зовнішнього світу. Це шлях від елементарних самовідчуттів до самосприймання, самоуявлення, розуміння себе і, насамкінець, до глобального самоприйняття. Якщо на початкових етапах усвідомлюються хіба зовнішні, поверхневі параметри власної особистості й діяльності, то на завершальних уже приймаються як постійні стабільні ознаки майже всі риси власної зовнішності і прояви соціальної поведінки.

Експериментальне дослідження проводилось у три етапи впродовж 1994-1997 років на базі кількох освітніх закладів західноукраїнського регіону. Базовими експериментальними закладами були: середня школа N14 м.Дрогобича, Дрогобицька регіональна гімназія, школа-інтернат м.Долини і середня школа с.Ясениці Турківського р-ну Львівської обл.

Остаточну вибірку склали 110 дівчаток підліткового віку, які навчались у школах різного типу: міська середня школа - 50 дівчаток (по 10 осіб з 5, 6, 7, 8, 9 класів); регіональна гімназія - 20 осіб (по 10 з 5 і 8 (випускного) класів); школа-інтернат - 20 осіб (по 10 з 5 і 9 класів); сільська школа - 20 осіб (по 10 з 5 і 9 класів).

У процесі безпосереднього експериментального дослідження нами насамперед було задіяно модифікований варіант "Тесту самоакцептації підлітків і сприймання батьківських установок стосовно них" (М.Алексеева, О.Насонова) (скорочено ОСП - опитувальник самоакцептації підлітків). Використовувались такі методики, як "Діагностика особистісної тривожності" (А.Прихожан), "Q-класифікація" (В.Стефенсон), "Метод багатоаспектної квантифікації міжособистісних взаємин" (Т.Лірі). За допомогою системи повторюваних прямих запитань вивчалась міра задоволеності дівчаток-підлітків з різнотипних шкіл належністю до жіночої статі, своїм іменем, прізвищем, зовнішністю, станом свого здоров'я.

Загальні засадові положення експериментального дослідження, його підготовчий і власне діагностичний етапи базувались на основному принципі - досягнення за допомогою релевантних і валідних методів на репрезентативній

вибірці досліджуваних дівчаток-підлітків з різних навчальних закладів найширшого констатування психологічних особливостей розвитку їхньої самооактаптації (С.Д.Максименко).

У третьому розділі "Розвиток самооактаптації дівчаток-підлітків з навчальних закладів різного типу" здійснено факторний і кореляційний аналіз, кількісна і якісна інтерпретація отриманих даних, проаналізовано психологічний зміст виявлених відмінностей, відстежено вікову динаміку розвитку самооактаптації в межах внутріпідліткової популяції.

Унаслідок проведеного загального факторного аналізу найбільше семантичне навантаження припало на перший фактор, який ми умовно назвали "особистісна знехтуваність (загальна)". Сюди ввійшли такі показники: "занедбаність", "знехтуваність", "випадковість", і зі знаком "-" "опіка", "надмірна вимогливість", "поведінка".

До другого фактора, що названий "амбівалентна самозакоханість", увійшли такі показники: "впевненість-самовпевненість-самозакоханість", "скептицизм - упертість - негативізм", "вимогливість - непримиренність-жорстокість", "поступливість - боязкість - пасивна покора", "довірливість - послушність - залежність", "уникнення боротьби" (всі зі знаком "-").

Третій фактор під умовною назвою "альтруїстична конформність" умістив такі показники, як "добросердечність - несамостійність - конформність", "безкорисливість - чутливість - жертовність", "залежність", "поведінка", "уникнення боротьби" (всі зі знаком "+").

Четвертий фактор, що названий "жадана незалежність", умістив показники "незалежність" (зі знаком "+") та "міжособистісна тривожність" (зі знаком "-").

Результати факторного аналізу дозволили з'ясувати, що розвиток самооактаптації дівчаток-підлітків протікає специфічно й неоднозначно, йому притаманні амбівалентні ознаки, які засвідчують перепади в модулі самосвідомості. Поряд з явними існують латентні ознаки, що дуже чутливі до зміни домінуючих психологічних станів як наслідків зміни ставлень доколишніх людей. Розвиток самоприйняття відбувається як неперервний перехід ситуацій акцентування в ситуації уникнення і навпаки, що впливає на розвиток самосвідомості особистості, проявляючись у роздвоєних, конформних, тривожних тональностях, і супроводжується зростаючою активністю відчуттів депресивності, знехтуваності, самотності й занедбаності.

Загальну тенденцію розвитку самоприйняття дівчаток підліткового віку з різних освітніх закладів можна вивести як відчуття ними нестачі уваги до себе, брак турботи, самотність і непотрібність. Актаптація з боку референтних осіб видається дівчаткам-підліткам недостатньою, нестабільною та випадковою. Їм не вистачає відчуття потрібності людям, вони прагнуть добайливішої опіки і сильнішої любові, тому це суттєво позначається на поведінкових реакціях.

Порівняльний аналіз виконання експериментальних завдань дівчатками здійснювався за багатьма параметрами, що дозволило відстежити різновекторну динаміку в межах усієї підліткової популяції. Порівнювались результати дівчаток на етапі умовного "вступу в підлітковість" (усі п"яті класи між собою), на етапі умовного "завершення підлітковості" (всі дев"яті класи, гімназія - 8 кл.(випускний) між собою).

Відстежувалась і власне внутрівікова динаміка розвитку самооакцептації в молодших і старших дівчаток-підлітків кожного навчального закладу зокрема.

Дані порівняльного аналізу (кількісні показники - середнє арифметичне, t-критерій Ст'юдента, α) були зведені в таблиці та піддані якісному аналізу й інтерпретації.

Прояв найхарактерніших показників "знехтуваність" і "занедбаність" на етапі умовного "вступу в підлітковість" відображено на рис.1.

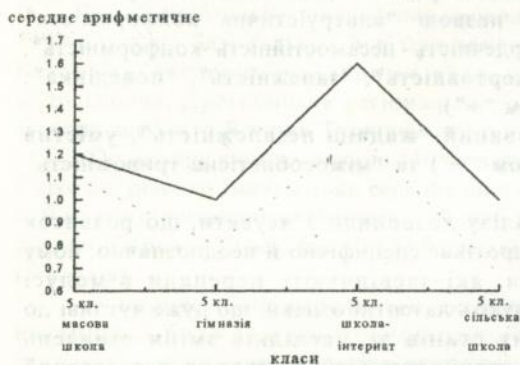

Рис.1 Діаграма показників "знехтуваність", "занедбаність" методики ОСП (М.Алексеева, О.Насонова) на етапі умовного "вступу в підлітковість" (5 класи) (за середнім арифметичним):

— - занедбаність; - - знехтуваність;

Діаграма свідчить, що найвищий рівень прояву відчуттів знехтуваності й занедбаності, а значить і їхній найнегативніший вплив на самооакцептацію, припадає на п"ятикласниць школи-інтернату. Якраз в умовах різновидової депривації, насамперед позбавлення сімейної взаємодії, дівчатка-підлітки

найбільшою мірою відчувають непотрібність і самотність, що руйнівно впливає на позитивність їхнього самоприйняття.

Найнижчий рівень прояву обох показників спостерігаємо в дівчаток з гімназії та сільської школи. Умови їхньої соціалізації, відчуття опіки, турботи й захищеності, повноцінна сімейнорольова взаємодія дозволяють п"ятикласникам гімназії та сільської школи не відчувати суттєвого тиску уникнення, а орієнтуватись на акцептацію з боку батьків і довколишніх людей. Відповідним чином зростає бажання й потреба власного позитивного самоприйняття на всіх рівнях.

Найтиповішою ілюстрацією стану справ на етапі умовного "завершення підлітковості" може бути порівняння результатів виконання експериментальних завдань дівчатками з восьмих класів гімназії та міської середньої школи (див.табл.1).

Насамперед звертає на себе увагу вищий рівень прояву показника "загальна самоакцептація" в гімназисток. Відповідно вищі й показники "любов" і "опіка" та нижчі "знехтуваність" і "занедбаність". До того ж прийняття себе на рівні зовнішності у восьмикласниць з гімназії краще й суттєвіше, ніж в одноліток з масової школи. Правда, прийняття себе на рівні характеру в дівчаток-гімназисток значно слабше, що підводить до думки про перевагу зовнішньої, поверхневої, утилітарної мотивації в структурі їхнього самоприйняття.

Турбує рівень прояву показників "знехтуваність" і "занедбаність" ($\alpha = 0,001$) у дівчаток з обох типів шкіл. Здавалось би, в дітей з матеріально забезпечених сімей, які навчаються в хороших сучасних освітніх закладах, вони не повинні проявлятися. Дівчатка-підлітки з міської середньої школи і гімназії стверджують, що відчувають любов і опіку здебільшого в соціальному плані (добрий побут, сучасна одежа, значні суми "кишенькових" грошей тощо), а відчуття занедбаності пояснюють психологічними чинниками, насамперед порушеннями в сімейній взаємодії та мікрокліматі взаємин, унаслідок нестачі уваги з боку батьків через їхню зайнятість, проблеми, захоплення тощо. Зауважується своєрідна компенсаторність, коли нестача інтимно-особистісних форм спілкування, справжньої, глибокої та відвертої взаємодії й допомоги підмінюється спробами батьків надолужити все матеріальними засобами.

Це перекикається з результатами факторного аналізу, в яких зафіксовано розвиток самоприйняття дівчаток підліткового віку з різних освітніх закладів за явної переваги відчуттів занедбаності, уникнення, випадковості ("особистісна знехтуваність (загальна)").

Аналіз динаміки найтиповіших характеристик самоакцептації дівчаток-підлітків допоміг виявити семантичне навантаження і значення конкретних рис і якостей, що домінують на певному етапі онтогенезу і мають суттєвий вплив на формування таких базальних конструктів, як образ Я, усвідомлена

Таблиця 1. Результати виконання експериментальних завдань дівчатками-підлітками з 8 кл. міської середньої школи і 8 кл. гімназії

Методика	Показники, що порівнюються	Середнє арифметичне		t - критерій Ст'юдента	α
		8 кл. міськ. шк.	8 кл. гімназії		
1	2	3	4	5	6
Q-класифікація (В.Стефенсон)	залежність	5,8	2,4	5,07	0,001
	незалежність	7,7	6,2	2,30	0,05
	комунікатив.	4,8	7,1	2,94	0,01
	замкнутість	6,2	3,8	4,41	0,001
	унікн. б-би	7,1	4,2	4,31	0,001
Метод багатаспект-ної квантифікації між-особистісних взаємин (Т.Лірі)	вимогливість-непримирен-жорстокість	8	10,9	2,94	0,01
	безкорислив.-чутливість - жертовність	7,1	4,9	2,46	0,05
Діагностика особистісної тривожності (А.Прихожан)	шкільна тривожність	11,2	18,4	2,26	0,05
	самооцінна тривожність	19,6	13,8	3,20	0,01
ОСП (М.Алексєєва, О.Насонова)	прийняття зовнішності	2,3	2,8	7,07	0,001
	прийняття характеру	2,1	1,6	5,59	0,001
	загальна само- акцептація	2,2	2,8	13,42	0,001
	любов	5,4	6	8,49	0,001
	знехтуваність	1,3	0,9	8,94	0,001
	занедбаність	1,1	0,7	5,66	0,001
	опіка	1,3	2	9,90	0,001

особистісна ідентичність, картина світу, загальна Я-концепція тощо. Водночас з'ясувалось їхнє важливе значення для розвитку соціальної поведінки й характеру, а також для виявлення особливостей прийняття зовнішності.

Зауважено деякі відмінності в розвитку самоакцептації дітей з різнотипною успішністю. Найскладніше перебіг самоприйняття відбувається в дівчаток з низьким рівнем успішності та у відмінниців.

Слід відзначити різномірне незадоволення дівчаток-підлітків з різних освітніх закладів своїм іменем, прізвищем, зовнішністю і особливо здоров'ям, що суттєво позначається на самоакцептації та загальноособистісному розвитку.

У закінченні зроблено підсумки теоретичного й експериментального дослідження, результати якого підтвердили висунуту гіпотезу, намічено перспективи подальшої роботи. Загалом, результати дослідження дозволили зробити такі висновки:

1. Самоакцептація є активністю особистості, що спрямована на усвідомлення об'єкта власного Я та прийняття його на рівні екзистенційної суб'єктності. Вона є діяльністю індивіда у віднайденні свого феноменологічного Я. Це полімодальне емоційно-ціннісне ставлення до себе, сформоване на підставі результатів самосприймання і самоосмислення. Це самопізнання й самовизнання як особливі процеси людської психіки, що мають пізнавальну, емоційну, вольову форми прояву й усталюються в особистості разом з когнітивно регульованим образом Я, адекватною самооцінкою та позитивною Я-концепцією.

Особливістю самоакцептації є наявність позитивної установки на себе, що формується під впливом зовнішніх акцептуючих установок щодо індивіда у процесі його неперервної соціалізації. Прийняття себе як самоцінності можливе насамперед як гармонійне поєднання вираженого, відфільтрованого й узгодженого спектру чужих оцінок і власних самооцінок.

Розвиток самоакцептації відбувається стадіально - від елементарних самовідчуттів до самосприймання, самоуявлення, загального самоприйняття.

Самоакцептація особистості, маючи пізнавальний, ціннісний, комунікативний, творчий і естетичний потенціали, проявляється на рівні таких основних сфер: фізично-гігієнічної, інтелектуально-когнітивної, морально-вольової, історично-культурної та соціально-перцептивної.

Самоакцептація, реалізуючись як синтез розумових, мовленнєвих, перцептивних, матеріальних дій людини, може бути адекватною і неадекватною, глобальною і парціальною, постійною і тимчасовою та ін.

2. Розвиток особистісної самоакцептації на підлітковому етапі онтогенезу залежить від статевих і вікових (внутріпопуляційних) особливостей.

Змістове наповнення самоприйняття дівчаток-підлітків залежить від особливостей їхнього індивідуального психофізичного розвитку та

детермінується низкою соціально-психологічних чинників, насамперед мікрокліматом сімейної взаємодії (установками батьків) та умовами навчання й виховання у школі певного типу.

Самоакцептація дівчаток-підлітків відбувається як тривалий і дуже складний процес самоусвідомлення. Внаслідок синтезу установок референтного оточення дівчатка відчують домінування тих чи інших ставлень, тому їхнє самоприйняття розвивається за перевагою одного з типів - акцептація (випадковість, любов), емоційна концентрація (опікування, надмірна вимогливість), уникнення (знехтуваність, занедбаність).

Зумовлені перебігом онто- і соціогенезу психологічні особливості дівчаток-підлітків з різнотипних освітніх закладів фіксуються на рівні основних параметрів самоакцептації. Вони позначаються на характері, впливають на зовнішність, зреалізуються в соціальній поведінці, проявляються у ставленні до виконання справ.

Рівень розвитку самоприйняття дівчаток підліткового віку впливає на усвідомлення ними особистісної ідентичності, орієнтацію й самореалізацію в жіночих статевих і соціальних ролях, створення адаптаційного образу Я, стабільної та універсальної Я-концепції.

3. Становлення і функціонування самоакцептації в дівчаток-підлітків відбувається складно й неоднозначно, що зумовлює перепади в модусі самосвідомості та спричиняє появу амбівалентних ознак. Загальне самоприйняття дівчаток підліткового віку формується як різномірне відчуття особистісної знехтуваності, що має різнотипну природу й зумовлене специфікою сімейного виховання та навчанням у закладі певного типу. Розвиток самоакцептації в дівчаток-підлітків протікає як неперервний перехід ситуацій акцептування в ситуації уникнення та навпаки, що в учениць з міської, сільської шкіл і гімназісток має насамперед психогенну природу, а у вихованок школи-інтернату здебільшого соціогенну.

4. Серед дівчаток підліткового віку найскладніше перебіг самоакцептації відбувається в учениць школи-інтернату. Визначаючи своє ставлення до основних конструктів самоприйняття, тобто виявляючи міру свого задоволення належністю до жіночої статі, своїм іменем, прізвиськом, зовнішністю та станом здоров'я, дівчатка-підлітки з дитячого навчально-виховного закладу закритого типу демонструють особливу позицію. Майже в усіх випадках вихованки школи-інтернату проявляють більше невдоволення, ніж їхні однолітки з інших типів шкіл. Тому в них суттєве незадоволення своєю зовнішністю, дуже значне незадоволення своїм прізвиськом та іменем і особливо гостра незадоволеність зі стану свого здоров'я. Причину слід вбачати в несприятливому впливі деприваційних умов розвитку на становлення самоакцептації дівчаток-підлітків зі школи-інтернату.

До речі, дівчатка-підлітки з усіх типів шкіл проявляють найменше

задоволення якраз станом свого здоров'я. Особливу стурбованість виказують дівчатка старшого підліткового віку, що свідчить про погіршення здоров'я дітей на момент завершення підлітковості внаслідок численних недосконалостей сучасного навчально-виховного процесу.

5. Розвиток самоакцептації в дівчаток-підлітків за типом психологічної амбівалентності часто відбувається на фоні негативних афективних тональностей (тривожність, розгубленість, невизначеність, депресивність), що підсилює відчуття самотності, знехтуваності, занедбаності і призводить до хисткості самоспостереження, розкоординування самоконтролю, сповільнення саморефлексії тощо. Ускладнюється становлення самоакцептивної атрибутції, що безпосередньо впливає на акцептуючі установки дівчаток-підлітків та їхню узгодженість-неузгодженість з реальними акцептуючими установками довколишніх людей. Дівчаткам підліткового віку з різнотипних шкіл притаманна спільна тенденція до засвоєння зовнішніх оцінок і впливів як норми, що суттєво позначається на розвитку їхньої самоакцептації та супроводжується високим рівнем тривожності.

6. Самоакцептації дівчаток з міської середньої школи, гімназії, школи-інтернату, сільської школи властиві значні психологічні відмінності, що пояснюються специфікою і нерівномірністю індивідуального розвитку особистості у вікових межах підліткової популяції та детермінуючою дією умов і особливостей кожного закладу зокрема.

Порівняння результатів дівчаток на етапі умовного "вступу в підлітковість" (5-й кл.), на етапі умовного "завершення підлітковості" (9-й кл., гімназія - 8 кл. (випускний)), відстеження внутрішньої динаміки дозволяють стверджувати наявність значних гетерохронних змін, що засвідчують якісний розвиток самоакцептації, роблячи його глибшим, багатшим, упевненішим і складнішим. Усталюється розгалужена система модальностей самоприйняття, краще проступають мотиваційні особливості, збагачується розвиток усєї самосвідомості.

7. У становленні самоакцептації підлітків з різнотипною успішністю існує низка суттєвих відмінностей, спричинених неоднаковою когнітивною та емоційною якістю сприймання дівчатками інших людей і прийняття самих себе. Найтиповішою ознакою є значний рівень шкільної і міжособистісної тривожності між ученицями з високим, середнім і низьким рівнем знань, що пояснюється різними акцептуючими установками, спричиненими як умовами навчально-виховного процесу певної школи, так і чинниками сімейно-побутового характеру.

Надалі перспектива роботи бачиться як розширення досліджень у більшій кількості навчальних закладів різного типу за параметрами міжстатевого, різновікового і крос-культурного порівняння, а також у створенні психотренінгових вправ з метою формування оптимальної та

повноцінної особистісної самоакцептації.

Основний зміст роботи відображено в таких публікаціях:

1. Психологічні особливості розвитку самоакцептації в дівчаток підліткового віку. К.: ЦМО, 1997.- 21с.
2. Особливості становлення самоакцептації в дівчаток-підлітків з різних освітніх закладів // Психологія - школі: Матеріали Другого науково-практичного семінару (Рівне, 16-18 січня 1997р.) - К.: Наукова думка, 1997. - С.150-154
3. Психологічні закономірності самоакцептації підлітків // Психологія - школі: Матеріали Другого науково-практичного семінару (Рівне, 16-18 січня 1997р.) - К.: Наукова думка, 1997. - С.109-111
4. Самоакцептація особистості (спроба виведення теоретичної парадигми) / /Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогнози на порозі ХХІ століття/ Матеріали п'ятої Міжнар.науково-практ.конфер. 22-25 травня 1997 р., Київ-Чернівці.,1997.-Ч.11.-С.423-428.
5. Самостійна особистість і проблеми самоакцептації дівчаток-підлітків // Іван Огієнко й утвердження гуманітарної науки та освіти в Україні / Матеріали доповідей і повідомлень на Всеукр.науково-практ. конфер. 4-5 березня 1997 р., м. Житомир.-Житомир:Журфонд,1997.-С.100.
6. Психологічні особливості провінційної самоакцептації // Проблеми провінціології / Збірник тез і матеріалів Міжнар. науково-практичного семінару 4-6 листопада, 1996р., м. Чернівці. - Чернівці, 1996р. - С.30-31.
7. Ментальність народу і проблеми психічного здоров'я особистості // Матеріали Міжнар. конгресу "Соціальні аспекти психічного здоров'я дітей і підлітків", 19-22 вересня 1994 р., м.Одеса.- Одеса, 1994.-С.13.
8. Менталітет і "Дух нації": психолого-педагогічні аспекти проблеми // Тези доповідей та матеріали Міжнар.науково-практ.конфер."Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості", 18-23 червня 1994 р.,м.Луцьк.- Київ-Луцьк, 1994.-Ч.1.- Розділ 1.- С.46-48.

Гошовська Д.Т.

Психологічні особливості розвитку самоакцептації в дівчаток-підлітків (на матеріалах різних освітніх закладів). - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 - педагогічна і вікова психологія.

Інститут психології ім. І.С.Костюка АПН України, Київ - 1997 р.

У дисертації розкриті психологічні особливості розвитку самоакцептації в дівчаток-підлітків з міської середньої школи, регіональної гімназії, школи-інтернату, сільської школи. Встановлено, що самоприйняття дівчаток підліткового віку залежить від впливу соціально-психологічних детермінант, насамперед від акцептуючих установок референтного оточення. Розвиток самоакцептації відбувається як перевага одного з типів ставлень - акцептації (випадковість, любов), уникнення (знехтуваність, занедбаність), емоційної концентрації (опіка, надмірна вимогливість), і впливає на характер, зовнішність, ставлення до виконання справ, соціальну поведінку.

Ключові слова: самосвідомість, самоакцептація, акцептуючі установки, ідентифікація, уникнення, емоційна концентрація.

Гошовская Д.Т.

“Психологические особенности развития самоакцептации у девочек-подростков (на материалах разных учебных заведений).-Рукопись

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 - педагогическая и возрастная психология.

Институт психологии им.Г.С.Костюка АПН Украины, Киев - 1997 г.

В диссертации раскрыты психологические особенности развития самоакцептации у девочек-подростков из городской средней школы, региональной гимназии, школы-интерната, сельской школы. Установлено, что самопринятие девочек подросткового возраста зависит от влияния социально-психологических детерминант, в первую очередь от акцептирующих установок референтного окружения. Развитие самоакцептации происходит как преобладание одного из типов отношений - акцептации (случайность, любовь), избегания (отверженность, запущенность), эмоциональной концентрации (опека, чрезмерная требовательность), и влияет на характер, внешность, отношение к выполнению дел, социальное поведение.

Ключевые слова: самосознание, самоакцептация, акцептирующие установки, идентификация, избегание, эмоциональная концентрация.

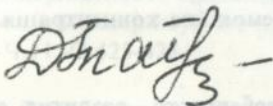
Hoshovska D.T.

Psychological features of development of selfacceptance girl-teen-ages (based on materials of different educational institutions).- Manuscript.

Thesis for degree doctor of Philosophy on psychology in speciality 19.00.07 - pedagogical and development psychology. The Institute of Psychology named after Y.S. Kostjuk, Academy of Pedagogical Sciences, Kyiv, 1997.

The dissertation covers psychological features of development of selfacceptance girl-teen-ages from the lawn secondary school, regional grammar school, boarding school, village school. It turned out that selfacceptance of young girls depends upon the influence of socio-psychological determinants and first of all upon the accepting aims of reviewer company. The development of selfacceptance takes place as the preference to one of the types of attitude - i.e. acceptance (love, chance), avoidance (neglect, outcast), emotional concentration (guardianship, excessive insistence) and influences the character, appearance, the attitude to the fulfilment of the business, social behaviour.

Key words: self consciousness , selfacceptance, accepting aims, identification, avoidance.

43432

Shcherbak, O. E.

Psychological features of development of self-acceptance girl teenagers (based on materials of different schools and boarding schools). Manuscript.

Thesis for degree doctor of Philosophy on psychology in specialty 19.02.01 - pedagogical and developmental psychology. The Institute of Psychology named after V. I. Lenin, Academy of Psychological Sciences, Kyiv, 1992.

The dissertation covers psychological features of development of self-acceptance girl teenagers from the town secondary school, regional grammar school, boarding school, village school. It turned out that self-acceptance of young girls depends upon the influence of socio-psychological determinants and 50% of all spent time accepting some of her own company. The development of self-acceptance being based on the performance to one of the types of attitude - i.e. acceptance (love, charity, reverence, respect, adoration, emotional concentration, etc.). Further, various psychological and behavioral characteristics appear upon the attainment of the fulfillment of the personal social behavior.

Key words: adolescence, self-acceptance, accepting one's identity, boarding school.

Donat -

047.8E aA

434371

AB 38.740